

FORMATION OF THE PROFESSIONAL ETHICS OF A TEACHER IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE SOCIAL AND HUMANITARIAN SPHERE OF MODERN UKRAINE

IRYNA MATYKIV, OKSANA CHORNOPYSKA, TETYANA YAKYMOVYCH

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

ІРИНА МАТІЙКІВ, ОКСАНА ЧОРНОПИСЬКА, ТЕТЯНА ЯКИМОВИЧ

Abstract.

Turning to a new type of teacher training paradigm, based on the ideas of humanism, spirituality, patriotism, etc., becomes an urgent problem of domestic education. This is due to a number of reasons: the state of war and preparations for post-war reconstruction, the search for new ways of personal education in the conditions of transformational processes in the social and humanitarian sphere. Such factors change society's requirements for professional ethics, while at the same time the individual's need for the formation of new moral and ethical values grows. The purpose of the article: to theoretically substantiate and reveal the peculiarities of the professional ethics of teachers of vocational training in the context of transformational processes of the social and humanitarian sphere of modern Ukraine.

It was found that the general scheme of a teacher's professional activity contains value orientations and professional ethics; general and special abilities; professionally significant personality qualities; professionally necessary knowledge, area of professional competence; professional skills and abilities; professional equipment. The structure of the teacher's personality requires the presence of such basic qualities as: social and universal (ideality, citizenship, morality, pedagogical orientation and aesthetic culture); professional-pedagogical (theoretical and methodical readiness for the specialty; psychological-pedagogical readiness for professional activity; development of practical pedagogical skills and abilities); emotional sensitivity; strong-willed qualities; peculiarities of temperament; health status

Ethical activity of a teacher is closely related to other types of activity, therefore it can be implemented in various subject forms: ethical education, organization of ethical experience, ethical self-education. Professional education teachers' awareness of moral and ethical values and understanding of how these values are perceived by their students is one of the elements of ethical consciousness. Requirements for compliance with ethical norms perform the function of regulating behavior, communication and activity.

The formation of the professional ethics of a teacher of vocational training in professional (vocational and technical) educational institutions involves several interrelated stages, based on which a certain type of training prevails. The first stage (propaedeutic) is the diagnosis of the level of formation of the professional ethics of the teacher of vocational training. The second stage (main) is the acquisition of a system of professionally important ethical knowledge, the development of motivation for moral activity. The third (final) stage is aimed at ensuring

independent replenishment of the necessary ethical knowledge, self-improvement of professional ethics based on the information obtained at the previous stages.

Key words: professional ethics, professional training teacher, ethical activity, moral and ethical values, ethical norms, ethical knowledge.

Анотація.

Актуальною проблемою вітчизняної освіти стає звернення до парадигми підготовки педагога нового типу, заснованої на ідеях гуманізму, духовності, патріотизму тощо. Це зумовлене низкою причин: станом війни та підготовки до повоєнної відбудови, пошуком нових шляхів виховання особистості в умовах трансформаційних процесів соціально-гуманітарної сфери. Такі чинники змінюють вимоги суспільства до професійної етики, водночас зростає потреба особистості у формуванні нових морально-етичних цінностей. Мета статті: теоретично обґрунтувати та виявити особливості професійної етики педагогів професійного навчання в контексті трансформаційних процесів соціально-гуманітарної сфери сучасної України.

З'ясовано, що загальна схема професійної діяльності педагога містить ціннісні орієнтації та професійну етику; загальні та спеціальні здібності; професійно значущі якості особистості; професійно необхідні знання, сферу професійної компетентності; професійні навички та вміння; професійну техніку. Структура особистості педагога вимагає наявності таких основних якостей, як: соціальні і загальнолюдські (ідейність, громадянськість, моральність, педагогічна спрямованість і естетична культура); професійно-педагогічні (теоретична і методична готовність за спеціальністю; психолого-педагогічна готовність до професійної діяльності; розвиненість практичних педагогічних умінь і здібностей); емоційна чуйність; вольові якості; особливості темпераменту; стан здоров'я

Етична діяльність педагога тісно пов'язана з іншими видами діяльності, тому може реалізовуватися в різних предметних формах: етична освіта, організація етичного досвіду, етичне самовиховання. Усвідомлення педагогами професійного навчання морально-етичних цінностей і осмислення того, як здійснюється сприйняття цих цінностей їхніми вихованцями – є одним з елементів етичної свідомості. Вимоги до дотримання етичних норм виконують функцію регулювання поведінки, спілкування й діяльності.

Формування професійної етики педагога професійного навчання у професійних (професійно-технічних) закладах освіти передбачає декілька взаємопов'язаних етапів, в основі яких переважає певний вид підготовки. Перший етап (пропедевтичний) – діагностика рівня сформованості професійної етики педагога професійного навчання. Другий етап (основний) – опанування системою професійно важливих етичних знань, розвиток мотивації до моральної діяльності. Третій етап (завершальний) спрямований на забезпечення самостійного поповнення потрібних етичних знань, самовдосконалення професійної етики на основі отриманих відомостей на попередніх етапах.

Ключові слова: професійна етика, педагог професійного навчання, етична діяльність, морально-етичні цінності, етичні норми, етичні знання.

Постановка проблеми. Реалії воєнного часу, утвердження нових морально-етичних цінностей і пріоритетів вимагають зміни поглядів на ефективність педагогічної праці та систему підготовки педагога професійного навчання. Тому суспільно важливим стає звернення до парадигми підготовки педагога нового типу, заснованої на ідеях гуманізму, духовності, патріотизму тощо. Сучасні вимоги суспільства зумовлюють необхідність підготовки педагогів з високим рівнем сформованості як професійних, так і морально-етичних якостей.

Проблема громадянсько-патріотичної свідомості, професійної етики педагога сьогодні надзвичайно актуальна. Це зумовлене низкою причин: станом війни та підготовки до повоєнної відбудови, пошуком нових шляхів виховання особистості в умовах трансформаційних процесів соціально-гуманітарної сфери, а також загальним незадоволенням спільноти дистанційними формами педагогічного впливу.

Аналіз досліджень. Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що предметом уваги вчених були методологічні проблеми формування національної свідомості (Л. Барановська, С. Борисова,

О. Вишневський, О. Грива, І. Козловська, В. Сорочинська, М. Чепіль), структура змісту професійної етики педагога (Г. Балл, Г. Васянович, Н. Вознюк, І. Матійків, Т. Федірчик, Л. Хоружа); розвиток професійних якостей педагога у системі післядипломної освіти (Г. Дегтярьова, Н. Тітаренко, Ю. Торба, Т. Якимович), формування професійних та морально-етичних якостей фахівців різних професій (Л. Гасюк, Е. Лузік, І. Марчук, Н. Тимченко) та ін. Дані психолого-педагогічних досліджень довоєнного часу свідчать, що значна частина майбутніх та працюючих педагогів, зокрема у професійних (професійно-технічних) закладах освіти, головним мотивом професійної діяльності вважали перш за все професіоналізм у роботі. Питання професійної етики втратили позиції в підготовці педагогічних кадрів. Проблема професійної етики педагогів професійного навчання практично залишилася поза увагою дослідників і не була предметом спеціального наукового зацікавлення.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та виявити особливості професійної етики педагогів професійного навчання в контексті трансформаційних процесів соціально-гуманітарної сфери сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Важливість трансформаційних процесів соціально-гуманітарній сфері в умовах війни вимагає поліпшення якості не лише професійної підготовки майбутніх фахівців, а й її морально-етичної складової. Професійна освіта педагога нового типу повинна передбачати формування вчителя-гуманіста, носія провідних ідей національної і загальнолюдської культури, особу творчу і допитливу. Лише такий вчитель може бути ланкою успішного реформування системи освіти, розширення її соціальних функцій і соціально-культурного призначення в суспільстві.

Зокрема, «у суспільстві необхідно вирівняти надто складний і тонкий баланс прав та обов'язків, моральної свободи й відповідальності особистості, до чого спонукають демократичні перетворення в країні, зниження ролі соціального примусу в дотриманні тих форм поведінки, в яких зацікавлене суспільство»¹.

Зниження ролі соціального примусу супроводжується перенесенням центру ваги в самій моралі з частини норм, у яких втілений її характер, як засобу стримувального, заборонного, обмежувального – це норми, які забезпечують «дисципліну гальмування» щодо норм, які стимулюють, активізують діяльність людини². Моральні пошуки пов'язані з викликами воєнного часу, оскільки зміни в суспільних відносинах породжують нові проблеми, тому людина-професіонал має бути моральною, урахувавши суспільні наслідки своєї діяльності. Тільки ціннісні орієнтири зміцнюють духовні сили особистості та визначають спрямованість її життя.

Нівелювання в умовах війни «золотого правила моральності», що вимагає ставитися до інших так, як ми хотіли б, щоб ставилися до нас, знижує культурний рівень суспільства. Потреба молоді, що оцінювалася б тим, наскільки кожний шляхетний щодо інших людей, важлива саме для того, щоб цією якістю насамперед і володів педагог, а через нього – його майбутні учні. Це усвідомлюють і самі педагоги. Сучасний учитель відчуває, що склалося гостре протиріччя між уміннями, що закріпилися у процесі його професійної діяльності, і учнівством, яке змінилося, бо навчально-виховний процес вимагає інших підходів. Освітній процес має здійснюватися не шляхом суб'єкт-об'єктних відносин, а як обмін морально-етичними цінностями на рівні особистісного спілкування у процесі як колективної, так і індивідуальної роботи. Зважаючи на це, стає зрозумілим, що вчитель, який не ставить перед собою завдання впливати на розвиток учнівства, прирікає себе на професійну деградацію, що, у свою чергу, підсилює кризу навчально-виховної роботи в освітньому закладі.

Діяльність сучасного педагога має «високу соціальну значущість і посідає одне з центральних місць у державотворенні, формуванні психологічної культури особистості, національної свідомості та духовної культури українського суспільства. Це професія, що належить до типу «людина - людина», тому є однією з найбільш особистісно детермінованих, творчих і складних за

1 Васянович Г. П. Педагогічна етика: Навч. метод. посібник. Львів: Норма, 2005. 344 с. с. 5

2 Макаренко А. С. Дисципліна, режим, покарання и вознаграждение Сочинения: В 5 т. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1951. Т. 5. 119 с.

своєю змістовою характеристикою»³. Гуманістична спрямованість педагогічної освіти виступає методологічною базою різноманітних сучасних підходів до професійно-педагогічної підготовки, а «особливо поширені моделі персонологічного типу визначають провідну роль особистості вчителя як чинника морального та інтелектуального розвитку вихованців і в цілому спрямовуються на створення умов для професійної та особистісної самореалізації майбутнього вчителя, розвиток його професійної самосвідомості та професійних інтересів»⁴. Серед підходів, що відображають сучасні тенденції розвитку освіти і пов'язані з методичною підготовкою педагога, виділяють: гуманістичний, адаптаційний, особистісно орієнтований, культурологічний, аксіологічний, системний, синергетичний, інтегративний, діяльнісний, технологічний, компетентнісний, праксеологічний, акмеологічний, андрагогічний; поліпарадигмальний, герменевтичний, рефлексивний та функціональний⁵. Тому особливої актуальності набуває проблема формування професійної етики педагога, яка є реальним виразником і показником їхньої професійної культури, охоплює її найсуттєвіші складові.

Таким чином, у кожному суспільстві складаються традиції, норми поведінки, які враховують аспекти спадковості, суспільності, духовності. Соціальне замовлення української освіти – у стадії формування, осмислення, на етапі визнання нових цінностей. Демократизація суспільних перетворень, гуманізація відношень, духовність конкретних дій перебувають у зародковому стані. Соціальний запит створює культура: духовна (наука, політика, право, мораль, релігія, мистецтво, філософія) і матеріальна (екологія, економіка)⁶. Разом з тим, її сучасний стан обумовлено новою позицією – воєнний час та повоєнна відбудова – задає нові вимоги психологічному стану, підготовці професійної діяльності.

Різнманітні чинники спричиняють або гальмують той чи інший процес, діючи як рушійні сили формування особистості. Прийнято виділяти об'єктивні (зовнішні, соціальні, інституціональні) та суб'єктивні (внутрішні, психологічні, особистісні) фактори. У сучасних умовах такими чинниками є війна та соціально-економічна криза, що охопила всі сфери життєдіяльності суспільства, зростання суспільних вимог до рівня громадянсько-патріотичної позиції усіх учасників освітнього процесу; потреба суспільства в спеціалістах, які вміють раціоналізувати не лише власну професійну діяльність, а й прагнуть розвитку рівня комунікативної та інформаційної культури, що породжує новий тип суспільної свідомості, трансформацію системи суспільно-економічних відносин, а також поява нових норм і принципів культури комунікації тощо.

Такі чинники змінюють вимоги суспільства до професійної етики, водночас зростає потреба особистості у формуванні нових морально-етичних цінностей.

Наприклад, у роботі С. Борисової «Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами українського музичного мистецтва»⁷ досліджується процес формування національної самосвідомості як необхідної професійної педагогічної якості особистості майбутніх учителів, визначено критерії оцінювання та показники рівнів сформованості національної самосвідомості. В роботі М. Чепіль розглядаються питання теорії та практики формування національної свідомості дітей та молоді Галичини⁸.

3 Мірошник З.М., Талаш І.О. побудова професіограми викладача вищої педагогічної школи: рольовий підхід // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Е.С.Костюка НАПН України Проблеми сучасної психології. 2014. Випуск 23 С.416-420

4 Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2004. 243с.

5 Шарко В.Д., Методологічна підготовка викладача вназ як умова підвищення результативності його професійної діяльності. Науковий вісник ХДМУ. 2009 №1(1), С. 66-73

6 Козловська І.М. Формування професійних та духовних цінностей фахівців в контексті національного виховання особистості. Нові технології навчання. № 66. Частина 1: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. К.-В., 2010. С. 107–113.

7 Борисова С. В. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами українського музичного мистецтва: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2002. 292 с.

8 Чепіль М. М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX ст.– 1939 р.): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. Х., 2001. 44 с.

На думку В. Сорочинської⁹, підготовка спеціалістів, які можуть реально допомагати дітям і молоді у процесі їх соціалізації в сучасному полікультурному середовищі, є актуальним завданням для українського суспільства. Соціалізація є відносно новою категорією педагогічного пізнання. Вона пов'язана із становленням людини в суспільстві. Мета соціалізації повинна реалізуватися, виходячи із сучасного рівня науки та освіти, а підготовка таких спеціалістів повинна бути складовою державної стратегії освіти та виховання.

«Саморозвиток педагога є складним, багатоплановим і нелінійним процесом, то за реалізації загальної системи розвитку педагогічного професіоналізму необхідно створити умови для формування в нього потреб і мотивації до саморозвитку. Діяльність щодо супроводу процесу саморозвитку має відбуватися на усіх етапах реалізації цілісної системи розвитку педагогічного професіоналізму педагога»¹⁰.

На цій основі набирає вагомого значення проблема сутності та формування професійної етики. Провідні положення сучасної професійної етики сформовані на основі вивчення низки теоретичних джерел, зокрема на основі розробок Г. Васяновича, І. Чернокозова та В. Чернокозової та інших.

Загальна схема професійної діяльності «містить ціннісні орієнтації та професійну етику; загальні та спеціальні здібності; професійно значущі якості особистості; професійно необхідні знання, сферу професійної компетентності; професійні навички та вміння; професійну техніку»¹¹. Таким чином, професійна етика є важливим компонентом професійної діяльності.

Г. Балл у роботі «Гуманізація загальної та професійної освіти: сучасна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири»¹² зазначає, що увага до духовного аспекту професійної діяльності та освіти знаходить вияв у розрізненні фахівців, які володіють методами, засобами, техніками своєї справи, і професіоналів, які володіють, крім того, цінностями, ідеалами і взагалі цілісною професійною культурою. Кожній професії або групі споріднених професій можна поставити у відповідність провідну для неї цілісну особистісну якість, і саме її розвиткові слід приділяти найбільшу увагу. Ядром такої якості, духовним стрижнем особистості професіонала є певна ціннісно-мотиваційна домінанта. Навколо цієї домінанти концентруються інструментальні властивості, необхідні для реалізації відповідної спрямованості особистості, – вони теж є компонентами згаданої цілісної якості.

Тому важливого значення набуває дослідження етичних якостей майбутніх фахівців. У дослідженні Н. Тимченко «Формування професійно-етичних якостей майбутніх службовців-митників»¹³ обґрунтовано правомірність виділення професійної етики службових осіб митних органів у відносно самостійний розділ етики як науки, що вивчає ті загальні й професійні норми моралі, які властиві цій професійній групі, а також виявлено й систематизовано професійно-етичні якості службовців-митників, виокремлено найвагоміші для цієї професії: громадянськість, толерантність, відповідальність, вимогливість до себе й інших, людяність, сумлінність та інші, а також досліджено й виховні можливості закладів вищої освіти щодо формування професійно-етичних якостей майбутніх службовців-митників. Нею розроблено й експериментально апробовано методику формування професійно-етичних якостей у майбутніх службовців-митників.

Так, у дисертації І. Марчука «Формування професійно-моральних якостей майбутніх працівників правоохоронних органів у вищих навчальних закладах МВС України»¹⁴ обґрунтована система

9 Сорочинська В. Є. Соціалізація і формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. пр. Випуск 11 Київ–Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2006. С. 381–393.

10 Федірчик Т.Д. Теоретико-методичні засади розвитку педагогічного професіоналізму молодого викладача вищої школи в процесі науково-педагогічної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Чернівці, 2016. 452с. с.289

11 Гинецинский В. И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. 144 с.

12 Балл Г. О. Гуманізація загальної та професійної освіти: сучасна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири. Неперервна професійна освіта: проблеми пошуку, перспективи: монографія / За ред. І. А. Зязюна. К.: ВІПОЛ, 2000. С. 134–157.

13 Тимченко Н. С. Формування професійно-етичних якостей майбутніх службовців-митників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 К., 2003. 20 с.

14 Марчук І. П. Формування професійно-моральних якостей майбутніх працівників правоохоронних органів у вищих навчальних закладах МВС України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 Кіровоград, 2005. 23 с.

формування професійно-моральних якостей співробітників правоохоронних органів реалізується шляхом планомірного впливу на їхню свідомість і поведінку. Змістовий блок професійно-моральної підготовки здобувачів є наскрізною лінією всіх напрямів освітньої діяльності: світоглядна культура; політико-правова підготовка; моральна культура; виховання дисциплінованості тощо.

Для нашого дослідження основоположною є професійна етика педагога.

У трудовій діяльності педагога більше, ніж в якійсь іншій «суспільство бере до уваги не тільки рівень освіти, обсяг спеціальних знань, умінь, навичок, а й моральні якості працівника, під якими розуміють стійкі вияви моральної свідомості в поведінці і вчинках. Тут моральне «обличчя» посідає особливе місце, іноді воно відіграє головну роль у вирішенні професійних завдань»¹⁵. Мораль виступає надзвичайно важливим елементом людської діяльності. Існують окремі види людської діяльності, де висувуються надзвичайно високі моральні вимоги до людей, які професійно нею займаються. Це повною мірою стосується праці педагога.

Структура особистості педагога вимагає наявності таких основних якостей, як: соціальні і загальнолюдські (ідейність, громадянськість, моральність, педагогічна спрямованість і естетична культура); професійно-педагогічні (теоретична і методична готовність за спеціальністю; психолого-педагогічна готовність до професійної діяльності; розвиненість практичних педагогічних умінь і здібностей); емоційна чуйність; вольові якості; особливості темпераменту; стан здоров'я¹⁶.

Професійно-педагогічні здібності передбачають: «адекватне сприйняття студента і безумовне прийняття його як особистості; педагогічний оптимізм; проектування цілей навчання і прогнозування шляхів професійного становлення майбутнього спеціаліста; конструювання методичних підходів і здатність передбачати можливі результати; організаторські і комунікативні здібності; духовно-виховний вплив на академічну групу й особистість студента, організація розвивальної інтеракції»¹⁷.

Л. Хоружа зазначає, що «гуманізація й демократизація як пріоритетні напрями розвитку освіти в українському суспільстві висувують найвищі вимоги до професійного рівня вчителя, його людського сумління й відповідальності. Етика як квінтесенція культури сприяє встановленню рівноваги між професійною поведінкою вчителя і нормативними етичними засадами професії; допомагає педагогу подолати ціннісний вакуум, що існує в сучасному суспільстві; вона покликана втілити ідеї гуманістичної педагогіки, звільнити школу від формалізму, стереотипів, авторитарного підходу до дитини тощо»¹⁸.

І. Титаренко в роботі «Формування етичних відносин між вчителями в системі методичної роботи школи» зазначає, що, створюючи моделі поведінки в різних ситуаціях і пояснюючи, як поводитися, етикет поволі прищеплює людині й кращі моральні якості – милосердя, доброзичливість, чуйність, поважне ставлення до людей та ін. Тому узагальненим результатом виховання в системі неперервної педагогічної освіти є професійно-педагогічна культура вчителя «як базова й інтегральна особистісна якість, професійна культура вчителя містить у собі складові духовної, професійно-етичної, світоглядної, інтелектуальної, рефлексивної, художньо-естетичної, екологічної, фізичної, психологічної, комунікативної, технологічної культури... Без виховання, без досить високого рівня зовнішньої культури губиться і культура внутрішня, у чомусь знецінюються і знання, освіченість. Не тільки освіченим, але й інтелігентним повинен бути сучасний учитель, а це означає – бути людиною, що засвоїла багатомірову культуру – внутрішню і зовнішню»¹⁹. Кар'єра ділової людини багато в чому визначається тим, наскільки

15 Етика: Навч. посібник / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. О. Лозового. К.: Хрінком Інтер, 2002. 224 с.

16 Лузік Е.В. Професійна компетентність викладача вищого технічного навчального закладу як домінуюча умова ефективності підготовки майбутніх фахівців до управлінської діяльності. URL : <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/14358>.

17 Теоретичні та методичні засади управління підготовкою фахівців з педагогіки вищої школи на основі компетентнісного підходу в межах європейської кредитно-трансферної системи організації навчального процесу : монографія / З. В. Рябова, І. І. Драч, Н. О. Приходькіна та ін.. К. : ТОВ «Альфа-Реклама», 2014. 338 с. с.67

18 Хоружа Л. Л. Розвиток етичної компетентності майбутнього вчителя як багатофакторний процес. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2003. № 5. С. 42–52., с. 42

19 Титаренко І. О. Формування етичних відносин між вчителями в системі методичної роботи школи. Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: Зб. наук. пр. / За ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. К.: НТУ «ХП», 2003. С. 556–562.

людина володіє прийомами й секретами повсякденного, світського, ділового, застільного етикету, який її імідж, стиль поведінки. Не менш важливі для неї знання й уміння ділового спілкування, мистецтво ведення переговорів, уміння поводитися у складних ситуаціях.

О. Горчакова вважає, що саме в педагогічній діяльності головну роль відіграє моральне регулювання взаємовідносин, а у професіоналізмі педагога морально-етичний компонент, який виступає у формі морально-етичної культури педагога, має важливе значення²⁰. Особливого значення набуває морально-етична культура в діяльності представників тих професій, в яких моральні якості фахівців, маючи вирішальне значення для результатів професійної діяльності, є умовою такої діяльності. До таких і належить педагогічна діяльність, виконуючи функцію «відтворення» людини, її духовних надбань та культурного досвіду.

Відповідно до головних цілей педагогічної діяльності виокремлюють такі її функції: «перетворювальна (пов'язана з необхідністю позитивних змін людської якості, системи стосунків, педагогічної ситуації); інформаційна (задана необхідністю обміну культурним досвідом між поколіннями); комунікативна (зумовлена спільністю дій і необхідністю спілкування в системі «людина-людина»); організаційна (пов'язана з потребою впорядковувати дії усередині педагогічних систем і процесів); демонстраційна (задана вимогою еталонності дій педагога, що транслює культурні зразки іншим людям)»²¹.

Моральна інтуїція проявляється на різних рівнях самопізнання в миттєвому пізнанні особистістю своїх суб'єктивних станів, пережитих у минулому (чуттєва інтуїція); у беззвітній самооцінці стереотипного вчинку, що не мотивується, здійснюється в елементарній ситуації (розважлива інтуїція); у бездоказовому (та нерідко дуже правильному) визначенні сутності своєї моральної позиції, лінії поведінки у складній конфліктній ситуації за гострого браку часу та інформації (інтуїція розуму). Евристична роль інтуїції такого роду особливо велика у критичні моменти життя людини, коли вирішується її доля та виникає термінова необхідність оптимального самовизначення на основі «експрес-аналізу». Функціонально така інтуїція виступає як неподільний, емоційно-раціональний акт раптового осяяння («інсайту»), безпосереднього осягнення морально-етичної цінності вчинків, способу життя, морального обличчя особистості без усвідомлення внутрішньої логіки цього процесу. Відсутність морального чуття породжує моральну сліпоту та глухоту, своєрідний «дальтонізм» – неможливість розрізнити добро й зло в собі та інших. Водночас, генетично моральна інтуїція в будь-якій формі і на різних рівнях є продуктом та компонентом пошукової розумової діяльності, опосередкована набутих моральним досвідом, етичними знаннями²². Водночас істинність інтуїтивного висновку підтверджується або спростовується практикою соціального спілкування людини.

У сучасній етиці моральна мудрість розглядається як складна комплексна якість свідомості та поведінки особистості, що характеризує вищий ступінь її моральної культури, проявляється у здатності та прагненні ефективно використовувати етичні знання й життєвий досвід для прийняття оптимальних рішень у своїй моральній діяльності. Мудрість – вищий прояв духовності, сплав інтелекту, досвіду та морального почуття. Виходячи з наукової тези про самопізнання як «першу умову мудрості», доцільно зазначити, що специфіка її – у найглибшому та правильному проникненні в сутність буття людини, в її соціальне покликання в історично визначену епоху, в розумінні змісту та цілей власного життя, шляхів досягнення загального блага та власного щастя, у самовизначенні прогресивної моральної позиції, що вільно реалізується в гідний спосіб життя. «Мудрість життя у тому, щоб знати своє призначення та засоби виконати його». У всі часи справжній мудрець – це не безпристрасний резонер або праведний самітник, а жива особистість, що веде активну боротьбу

20 Горчакова О. Морально-етичний аспект професіоналізму педагога вищої школи. Дидактика професійної школи: 36. наук. пр.: Випуск III. / Ред. кол.: С. У. Гончаренко (гол.), В. О. Радкевич, І. Є. Каньковський (заст. гол.) та інші. Хмельницький: ХНУ, 2005. С. 42–45.

21 Головань М. С. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. Збірник статей. Ялта: РВВ КГУ, 2014. Вип. 44. Ч. 3. С.79–88., с.79

22 Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 196 с.

із чужою та власною недосконалістю заради добра й справедливості²³. Мудрість проявляється у здатності проектувати свій життєвий шлях, адекватно прогнозувати власну поведінку та її наслідки за різних обставин, обираючи найбільш правильні, розумні їх варіанти заради реалізації свого соціально-морального призначення та покликання.

Сучасна концепція педагогічної освіти допускає наявність у структурі діяльності педагога професійного навчання два взаємопов'язані і самостійні види щодо професійної діяльності – професійно-інженерну і професійно-педагогічну. За п'ять років навчання у вищому навчальному закладі освіти сучасний студент повинен, освоївши інженерні знання, навчитися трансформувати їх у педагогічні системи.

Для здійснення педагогічної діяльності працівникові потрібно набагато більше індивідуальних умінь професійно значущих якостей особи. Це враховується ще у процесі навчання. Організація та методика виховної роботи базується на загальних положеннях теорії виховання, знаннях психології, педагогіки, етики та естетики тощо. Головний акцент спрямовується на формування системи знань, практичних умінь та навичок виховної роботи майбутніх педагогів професійного навчання.

Водночас, потребує вдосконалення система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників професійної школи. Професійно-педагогічна освіта має забезпечувати формування педагога професійного навчання, «здатного розвивати особистість учня, виховувати в нього відповідальність за своє професійне майбутнє і підвищення професійної кваліфікації; педагога, зорієнтованого на особистісний та професійний саморозвиток і готового працювати творчо у закладах професійної (професійно-технічної) освіти різного типу»²⁴.

Таким чином, формування професійної етики педагога професійного навчання можна віднести до невіршених проблем. У той час як формуванню професійної етики, зокрема педагога, приділялась значна увага, для категорії таких педагогічних працівників, як педагоги професійного навчання, ці питання залишилися практично недослідженими.

В основу свого дослідження ми поклали ідею педагогічної моралі, що визначає складові професійної етики педагога професійного навчання: моральну свідомість; моральну діяльність, моральні відносини.

Далі коротко розглянемо питання педагогічної моралі та основних складових професійної етики педагога професійного навчання, узагальнюючи матеріали проведеного вище аналізу професійної етики та особливостей діяльності педагога професійного навчання у професійних (професійно-технічних) закладах освіти.

Педагогічна мораль – це система норм педагогічної моралі, а морально-педагогічна свідомість – поняття більш широке, що включає і «етичні почуття», і «систему оцінних думок», і т. ін. Вона слугує вибором та етичною мотивацією поведінки педагогів професійного навчання в конкретних ситуаціях. Мораль відрізняється способом обґрунтування та здійснення своїх вимог. У моралі відносно більшою є роль свідомості, яка може бути як суспільною, так і індивідуальною, ніж в інших формах соціального контролю. Поряд із суспільною, суттєву роль відіграє індивідуальна свідомість. Система категорій відтворює реальну структуру моралі. Мораль виконує пізнавальну, оцінну та виховну функції.

Морально-педагогічна свідомість містить також теоретичне осмислення педагогічної моралі.

Морально-педагогічна практика висвітлює реальну поведінку педагога, практику морально-педагогічних стосунків, що розглядаються з погляду їх відповідності педагогічній моралі.

Морально-педагогічні стосунки – це сфера діяльності людей, система, що поєднує в собі освіту, поширення і засвоєння педагогічної моралі, а також практичне втілення її вимог у життя, у повсякденну практику.

Етична діяльність педагога має відносну самостійність, як і будь-яка духовна діяльність, вона тісно пов'язана з іншими видами діяльності, тому може реалізовуватися в різних предметних формах: етична

23 Етика: Навч. посібник / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. О. Лозового. К.: Хрінком Інтер, 2002. 224 с.

24 Щербак О. І. Нові технології у професійній підготовці майбутніх фахівців. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: 36. наук. пр. до 10річчя АПН України. Харків: «ОВС», 2002. Ч. 2. С. 171–182.

освіта, організація етичного досвіду, етичне самовиховання. Наприклад, у процесі етичної освіти учнів педагог знайомить їх з критеріями моральної оцінки, основними проблемами моралі, розкриває можливості свободи вибору етичного вчинку, міру відповідальності кожного за свою поведінку та ін.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми і, виходячи із розуміння професійної етики як складної багатокomпонентної системи, обґрунтовуємо провідні складові професійної етики педагога професійного навчання у професійних (професійно-технічних) закладах освіти.

Моральна свідомість педагогів професійного навчання через уявлення і поняття відображає реальні ставлення й регулює моральну сторону його діяльності. Від рівня сформованості моральної свідомості майбутнього педагога професійного навчання на момент вступу до вищого навчального закладу залежить динаміка його етичної компетентності у професійно-особистісних межах.

Надзвичайно важливе місце у формуванні професійної етики педагога професійного навчання займає усвідомлення морально-етичних цінностей. Людина стає моральною особистістю, коли вона добровільно підпорядковує свої дії моральним вимогам суспільства, усвідомлює їх значення і зміст, здатна ставити перед собою моральні цілі й виробляти рішення відповідно до конкретних обставин, самостійно оцінювати власні дії й вчинки оточуючих, виховувати себе, протистояти середовищу. Це поняття дуже тісно пов'язане з іншими поняттями й проблемами етико-філософського змісту, а саме: з поняттям обов'язку, відповідальності, самосвідомості, совісті, самооцінки, гідності, переконання, розуміння сенсу життя, щастя тощо. Усі вони є складниками морального світу індивіда. А моральний світ людини – «система динамічна, яка постійно змінюється, вдосконалюється, то найбільш саморегулююча система з ознаками прагнення до удосконалення»²⁵.

Моральна самосвідомість є відображенням у свідомості особистості морального світопорядку в його загальних, особливих, одиничних проявах і її оцінно-нормативне ставлення до них, виходячи з критеріїв добра й зла. Забезпечуючи особистість ціннісною інформацією про систему суспільних моральних ідеалів, принципів, норм, про належне в моральному житті інших осіб і груп, моральна свідомість дозволяє кожному здійснювати вчинки з урахуванням їх інтересів, вимог, сподівань, думок, і лише завдяки цьому самовизначитись на основі власної життєвої позиції. Моральна самосвідомість і моральне самовдосконалення дають змогу особистості подолати бар'єри, які ускладнюють процес професійного самовизначення: авторитарний стиль спілкування; занадто високі вимоги до учнів; нечесність; несправедлива, завищена або занижена оцінка їх діяльності; необ'єктивні судження про окремих дітей тощо. Основою сходження особистості до професійно-етичного ідеалу як стрижня його етичної компетентності є не лише раціональне, а й емоційне (почуття, переживання).

Спеціальні дослідження підтверджують, що саме позитивне сприйняття себе є важливою психологічною передумовою ненасильницького ставлення до інших людей. Несприйняття себе, що виражається в низькій самооцінці, почутті незахищеності, зумовлює неетичну взаємодію, прагнення зайняти авторитарну позицію²⁶. Моральна самосвідомість і моральне самовдосконалення дають змогу особистості подолати бар'єри, які ускладнюють процес її професійного самовизначення: авторитарний стиль спілкування; занадто високі вимоги до учнів; нечесність; несправедлива, завищена або занижена оцінка їх діяльності; необ'єктивні судження про окремих дітей тощо.

Вагомим чинником усвідомленого емоційного реагування в професійній діяльності є, з одного боку, переконання і цінності самого працівника, з іншого, філософія, пріоритети і особливості організаційної культури. Саме внутрішні переконання відображають стиль емоційного реагування і поведінку педагога. Позитивну взаємодію розглядаємо як процес налагодження і підтримки стосунків на засадах співпраці, спрямованості на пошук згоди й порозуміння у різних комунікативних ситуаціях, зокрема, конфліктних. Уміння позитивно взаємодіяти – це мистецтво слухати і чути, бачити і відчувати, розуміти співрозмовника і доносити до нього свої думки, конструктивно вирішувати комунікативні завдання,

25 Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 196 с.

26 Ситаров В. А., Маралов В. Г. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / Под ред. В. А. Сластенина. М., 2000. 216 с.

досягати позитивних результатів в сумісній діяльності²⁷.

Згідно з нашим припущенням позитивна взаємодія стає можливою за умови наявності фокусу уваги на цінностях. Вміння налагоджувати позитивну взаємодію базується на толерантності, повазі, розумінні, довірі, чуйності і формується на основі цінностей, переконань, життєвої філософії. Саме у цінностях відображається розуміння людиною реальності, переконання щодо довілля й самого себе. Лише усвідомлюючи та шануючи власні цінності, – розуміємо і визнаємо унікальність внутрішнього світу і цінності інших людей. Адже кожна людина є особливою, зі своїми поглядами на життя, культурою, вихованням, характером, здібностями, життєвим досвідом тощо. Розуміння й визнання цих відмінностей є основою толерантного сприйняття людей (з їх чеснотами і недоліками) і поваги до них. Коли в основу взаємодії співрозмовників покладено духовні й загальнолюдські цінності, – між ними налагоджується порозуміння і згода.

Усвідомлення педагогами професійного навчання морально-етичних цінностей і осмислення того, як здійснюється сприйняття цих цінностей їхніми вихованцями – є одним з елементів етичної свідомості.

Морально-етичними цінностями можна назвати «систему уявлень про добро і зло, справедливість і честь, які виступають своєрідною оцінкою характеру життєвих явищ, етичних достоїнств і вчинків людей тощо»²⁸. Абсолютно вічні морально-етичні цінності – загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування (доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та ін.). Національні цінності є значущими для одного народу, проте їх не завжди поділяють інші народи. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи цінностей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності; історична пам'ять тощо. Громадянські цінності – ґрунтуються на визнанні гідності людей і характерні для демократичних суспільств. Це, зокрема, права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо. Сімейні цінності – моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків та ін. Моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний, по-перше, із сильними переживаннями, по-друге, вони постійніші, по-третє, у них закладаються підвалини всіх моральних ставлень людини до суспільства, до праці, до інших людей. Цінності особистого життя мають значення насамперед для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, стиль приватного життя та ін.

Ціннісні орієнтації – це важливий елемент моральної свідомості, що надає духовної визначеності системі мотивів. Обираючи туди іншу цінність, людина тим самим формує свого роду довгостроковий план своєї поведінки й діяльності. Якщо мотивація дає відповідь на запитання, чому, для чого людина діє певним чином, то доповнююча її ціннісна орієнтація висвітлює те, заради чого діє людина, чому вона присвячує свою діяльність. Існують принаймні два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається певними потребами й інтересами людини, і цінності, які, навпаки, надають смислу існуванню самої людини. Цінності, які забезпечують самоствердження людської особистості, якою вона є, і цінності, котрі творять і відроджують людину в новій якості. Цінності другого типу в сучасній літературі іноді називають «вищими», або «культурними», або «смісловиттєвими», або ж просто «самоцінностями», оскільки щодо людського суб'єкта вони є чимось самодостатнім, самостійним, і, отже, таким, що принципово вимагає морального ставлення до себе.

Моральна діяльність педагогів професійного навчання є результатом рівня сформованості моральної свідомості педагогів професійного навчання; визначає моральні відносини педагогів професійного навчання з учнями, колегами, партнерами, батьками учнів та іншими людьми (це питання детально розглянуто у третій концептуальній засаді); визначає моральні відносини педагогів професійного навчання з іншими особами навчально-виховного процесу; визначається такими чинниками, як рівень

27 Матійків І. М. Емоційна компетентність педагога як чинник позитивної взаємодії в професійному середовищі. Молодь в умовах нової соціальної перспективи : збірка наукових праць. Випуск 16. Київ, 18 травня 2017 року. К., 2017. С. 468-472

28 Вишневецький О. І. На тернистому шляху до себе. Рідна школа. 1995. № 5. С. 12.

загальної та професійної освіти, стаж роботи, мотиви вибору професії, характерні риси спеціальності тощо.

Виходячи із власних моральних установок, суб'єкт у суцільному потоці інформації про самого себе виділяє, аналізує, зіставляє, диференціює та оцінює окремі вчинки і їх компоненти, які потім інтегрує й узагальнює в цілісний образ «Я». У результаті «конкретні ситуативні прояви моральної діяльності в самосвідомості рефлектуючої особистості синтезуються та генералізуються у вигляді суттєвих моральних якостей, створюючи системне знання про її моральне обличчя – відносно стійку й у той же час динамічну «Я-концепцію», яка складається у двоєдиному процесі вивчення та узагальнення на основі соціального утвердження та самоствердження»²⁹. Тому моральна діяльність відображає те, як прийнято діяти в тому чи іншому суспільстві (зразки поведінки множини людей). Моральна діяльність містить: структуру окремого вчинку та складові його елементи (мотив, спонукання, наміри, вибір, рішення, дії, цілі і засоби, наслідки); загальну лінію поведінки індивіда (моральні звички, навички, нахили, переконання, поняття); норми поведінки і моральність суспільства, що становлять у сукупності його моральний образ життя в цілому.

Згідно з існуючими визначеннями, моральна норма є елементарною формою моральної вимоги, певним взірцем поведінки, що відбиває усталені потреби людського співжиття і відносин та має обов'язковий характер. До найважливіших із норм можна віднести такі³⁰: ставлення педагогів професійного навчання до учнів повинно мати не просто офіційний (діловий), а й людський (товариський, дружній) характер; ставитися до учня як до особистості, поважати і підтримувати найбільш цінні його якості, усіляко сприяти їх розвитку. Мірою поваги до учня потрібно вважати вимогливість до нього; постійно вивчати дітей, їхній внутрішній психічний світ для того, щоб мати можливість правильно приймати рішення стосовно кожного учня, передбачаючи всі педагогічні й соціальні наслідки; бути терпимим до неправильних вчинків, думок і переконань дітей, уміти переконувати і роз'яснювати терпляче їхні помилки; вважати себе відповідальним не тільки за правильну свою поведінку, а й за правильне розуміння її учнями, постійно вдосконалити управління своїми емоціями. Моральна свідомість і відносини містять взаємопов'язані поняття: моральна вимога, обов'язок, відповідальність, гідність особистості, совість, норма, моральна якість, моральний принцип, суспільні і моральні ідеали, добро і зло, справедливість і несправедливість тощо.

Роз'яснення моральних норм забезпечується методами впливу на підсвідомість (навіювання) і свідомість (бесіда, розповідь, пояснення). Водночас одне лише роз'яснення етичних норм не визначає їх формування. Осмислення і переживання морально-етичних цінностей бажано поєднувати з безпосереднім втіленням їх у поведінці учнів, у практичних діях колективу, в якому за педагогічно доцільного керівництва складаються відповідні взаємини: товариська взаємодопомога, дружба [122, с. 69]. Окрема етично-педагогічна норма узагальнює більш вузьке коло стосунків і фактів поведінки педагога професійного навчання і розкриває частину змісту та обсягу вимог, укладених у тій або іншій загальній формі.

Норма у процесі її реалізації в поведінці не є особливою формою розв'язання суперечностей інтересів, що відображаються нею. Вона виступає як форма їх регуляції, тобто свідомого їх поєднання або добровільного підпорядкування інтересів особистості інтересам професійного або соціального цілого.

Система професійних категорій конкретизується у професійно-етичних нормах та правилах, що передбачають наявність у молодшого спеціаліста системи ієрархізованих професійних якостей, серед яких виділяють такі³¹: почуття обов'язку, чесність, упевненість, комунікабельність, відповідальність, доброзичливість, охайність, тактовність, витриманість, досвідченість, гідність, володіння професійними знаннями, уважність, освіченість, справедливість, послужливість,

29 ЗіВознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 196 с.

30 Чернокозова В. Н., Чернокозов И. И. Этика учителя. Педагогическая этика. К.: Радянська школа, 1973. 234 с.

31 Гасюк Л. М. Формування професійної етики молодших спеціалістів сфери побутового обслуговування у системі навчально-виховної роботи коледжу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2004. 23 с.

совісність, порядність, відкритість, лояльність та ін.

Норма допомагає педагогові професійного навчання правильно осмислити ситуації, вибрати потрібне рішення, усуває зайві дискусії і пошуки, коли треба діяти швидко, дає упевненість у правильності зробленого ним вибору. Дотримання морально-педагогічної норми вчитель сприймає як реалізацію досвіду і думки всієї професійної групи, суспільства. Тому у виробленні такої моралі зацікавлене передусім суспільство. Морально-педагогічна норма, виконуючи суто педагогічні функції, допомагає створити сприятливі умови для протікання навчального процесу та поліпшення його організації, спонукає педагога професійного навчання до певних дій і застерігає від вчинків, що негативно впливають на розв'язання професійних завдань.

Етично-педагогічна норма – це один із засобів виховання особистості педагога професійного навчання. Саме вона спрямовує вибір методів і засобів навчально-виховного впливу на учнів.

Різноманітність норм, що розрізняються між собою за рівнем узагальнень (від найбільш загальних до найбільш конкретних), для зручності можна розділити на чотири групи: «загальна норма», «окрема норма», «правило», «звичай».

Загальна норма педагогічної моралі – найширша і найзмістовніша вимога, що узагальнює реальні стосунки педагога професійного навчання. Вона охоплює найтипівіші ситуації цих стосунків і становить найширшу вимогу в ставленні педагога професійного навчання до певного об'єкта, спрямовує його поведінку. У загальній нормі є сильна і слабка сторони, а це робить норму необхідною і водночас недостатньою для морального регулювання.

Проте будь-які моральні норми, якими б загальними або частковими, фундаментальними чи поверхневими вони не були, мають і певні спільні сутнісні риси, які й визначають їхню належність до сфери моралі. Це, насамперед: імперативність, тобто обов'язковість втіленого в них виконання. На відміну від багатьох інших моральних норм, обов'язковість має не гіпотетичний, умовний, а категоричний характер: людина, врешті-решт, має виконувати їх незалежно від будь-яких сторонніх міркувань. Небагато чого варті були б у моральному плані чесність або ввічливість особи, якби за ними стояло, скажімо, лише бажання сподобатися керівництву; такі «чесноти», на відміну від справжніх, через це й називаються удаваними, показними. Існують, і більш значущі в моральному плані чинники, які людина враховує у процесі виконання певних норм. У цілому ж обов'язковість закладена в моральній нормі як такої і має незалежно від зовнішніх обставин категоричний характер; здатність до універсалізації. Про цю здатність моральної норми вже йшлося при розгляді зв'язків загальнолюдської і локальних систем моралі.

Кожну, аж до найдріб'язковішої з числа таких норм, можна інтерпретувати таким чином, щоб вона за певних обставин набувала універсального значення. Своєрідною «нормою норм» постає вже неодноразово згадане «золоте правило» моралі: я маю вимагати від себе того, чого вимагаю від інших, і відповідно від кожного вимагається те, що й від будь-кого іншого.

Важливою конструктивною особливістю сукупності моральних норм у її відбитті у свідомості людини є ієрархічний характер. Кожна з норм може розглядатися як більш або менш важлива; існують обставини, зважаючи на які, саме моральні міркування деколи змушують відмовлятися від виконання навіть фундаментальних норм заради таких, котрі мають більшу життєву вагу. Трапляються випадки, коли лікар, наприклад, змушений говорити неправду своєму пацієнтові, аби врятувати йому життя чи звільнити від додаткових страждань. Принципово, однак, що й подібні випадки, які мають вимушений характер, не відмінюють моральну обов'язковість норм, від виконання яких у цьому випадку відмовляються. Від того, що я морально змушений сказати неправду, остання правдою не стає; порушуючи норму, я в будь-якому разі маю усвідомлювати, що переступаю межі моралі.

Вимоги до дотримання етичних норм виконують функцію регулювання поведінки, спілкування й діяльності.

Етична творчість педагога професійного навчання як діяльність включає в себе ряд компонентів,

серед яких найважливішими є такі, як осмислення норми моралі та її значущості у ставленні до суспільства, педагогічної професії; осмислення складних обставин ситуації, умови її виникнення; необхідність обрати кращий вид вчинку відповідно до етично-педагогічної норми.

Моральні відносини педагога професійного навчання значною мірою залежать від його моральної культури. Моральна культура педагога – це інтегративна єдність двох суспільних явищ: культури і моралі. З одного боку, вона є «культурою» в моралі, з іншого – висвітлює моральний аспект (цінність) культури³². Наявність у педагога високого рівня моральної культури дозволяє йому здійснювати позитивний вплив на молоде покоління: формувати гуманістичний світогляд, моральну вчинкову діяльність, моральні відносини. Він прагне вплинути на структуру психічних диспозицій вихованця. У багатьох випадках присутнє бажання розвинути у вихованця нові схильності, якими він раніше не володів. В інших випадках педагог прагне зберегти, зміцнити, розвинути і розширити вже набуті позитивні, за його оцінкою, диспозиції. У третьому випадку він намагається послабити, зруйнувати або ліквідувати ті диспозиції, що мають негативний характер. У четвертому – він хоче попередити появу диспозицій, які видаються йому негативними.

Моральна культура особистості – це рівень засвоєння морально-етичних цінностей, які існують у суспільстві, ступінь залучення їх до моральних аспектів діяльності, міра особистого морального розвитку. У буденному житті культурною людиною вважають стриману, добре виховану людину, з м'якими, приємними манерами поведінки. Дійсно, оцінити внутрішню культуру – ступінь інтеріоризації (засвоєння) діючих у даному суспільстві моральних норм, принципів – можна лише через втілення в повсякденній поведінці, через культуру зовнішню: манеру говорити, одягатися, зачісуватися, через охайність тощо.

Таким чином, морально-етична культура педагога – це досить високий рівень розвитку педагога, його творчих сил і здібностей, виражений у типах і формах організації його професійної діяльності, взаєминах із суб'єктами діяльності, а також у створюваних цінностях, оскільки фахівець без високих моральних якостей, без усвідомлення загальнолюдських і культурних цінностей може стати соціально небезпечним. Морально-етична культура педагога як складова не лише його професійної культури, а й загальної культури, виконує три основні функції: трансляції (передача елементів культури від однієї людини до іншої), реалізації культури (регулярне відтворення морально-етичних норм професійної діяльності) та (асиміляції новизни – «окультурення» того нового, що виникає у професійному житті).

Морально-етичну культуру як важливий компонент професіоналізму педагога також треба представити в єдності діяльнісного й особистісного підходів. Так, морально-етична культура педагога виявляється в діяльності, у його компетентності в галузі педагогічної етики, професійних стандартів і еталонів поведінки, у моральному вирішенні професійних завдань і проблем, що істотно впливає на продуктивність педагогічної діяльності. В особистісному аспекті морально-етична культура педагога як компонент його професіоналізму включає професійно важливі й індивідуальні ділові якості педагога морального характеру (соціальна активність, гуманізм, чесність, справедливість, толерантність та ін.), а також моральні мотиви діяльності і цінності особистості, спрямовані на її прогресивний професійний розвиток. Професійну морально-етичну культуру засвоюють у процесі прийняття індивідом духовних цінностей, еталонів поведінки і реалізації їх у своїй професійній діяльності.

Щоб розрізнити ідеологію та моральність, варто розпізнати свого роду анатомічні за своєю сутністю характеристики. Моральність – завжди особиста, існує лише у відносинах «особистість – особистість». Ідеологія ж – загальна (для всіх тих, хто її поділяє). Моральність здійснена лише в єдності вчинку й мотиву, вільного вибору й рішення; слідування за моральними імперативами. Це внутрішня свобода. Ідеологія ж – спрямована на щось, на когось, проти чогось, проти когось. Індивід зводиться в ідеології до прийому, способу дії, знаряддя. Формуючи особистість, треба остерігатись ідеологізації, цієї тотальної ще вчора, а подекуди й сьогодні, аморальної ознаки як соціального, так і духовного світу.

32 Васянович Г. П. Педагогічна етика: Навч. метод. посібник. Львів: Норма, 2005. 344 с.

Характерними особливостями педагогів професійного навчання повинні бути їхня висока загальна й професійна культура, інтелігентність: культура розуму, мовлення, морально-етична, естетична, культура спілкування, побуту. Людина високої культури повинна бути вимоглива до себе – до своїх знань, умінь і звичок, поведінки, схильна до позитивних взаємин, негативно ставиться до конфліктів, до вульгарного в мовленні, що принижують гідність людини. Натомість останніми роками набула поширення концепція професійного розвитку людини, згідно з якою найбільша здатність людини до конкретної професії виявляється відповідно до усталених для цієї професії індивідуальних і змінних рис особистості³³.

Отже, співвідношення та взаємозв'язок моральної культури і моральної свідомості відбувається тільки завдяки позитивному ставленню людини до морально-етичних цінностей. Моральна культура включає тільки ту частину моральної свідомості, яка виражає позитивне ставлення до моралі, правильне розуміння моралі та її вимог, що породжує у свідомості молоді позитивні установки і в результаті – моральну поведінку. У системі «моральні відносини – моральна свідомість – моральна діяльність» формуються професійно-етичні якості та професійно-етична компетентність педагога професійного навчання.

Таким чином, завдання формування професійної етики педагогів професійного навчання полягають у розвитку моральної свідомості, формуванні моральних почуттів і переконань; виробленні звичок моральної поведінки тощо. Співвідношення професіоналізму і моральності особистості педагога виступає у формі морально-етичної культури педагога, причому доцільним є розрізнення знань про мораль та її реальне застосування на практиці. Моральна свідомість відображає моральні відносини у формі відповідних уявлень (норми, принципи, суспільний і моральний ідеали, поняття добра і зла, справедливості і несправедливості), причому форми моральної свідомості об'єднані в систему, яка дозволяє не тільки дотримувати приписів, а й певним чином мотивувати та оцінювати моральні дії. У моральній свідомості маємо ідеальне відображення моральної діяльності і моральних стосунків та їх специфічне моральне обґрунтування.

Основою формування етичних поглядів педагога професійного навчання є знання принципів, вимог і норм моралі та їх специфічного відображення в педагогічній діяльності. Формування етичних знань педагогів професійного навчання передбачає процес цілеспрямованого й організованого набуття ними якостей моральної свідомості та поведінки.

Формування професійної етики педагога професійного навчання у професійних (професійно-технічних) закладах освіти передбачає декілька взаємопов'язаних етапів, в основі яких переважає певний вид підготовки.

Перший етап (пропедевтичний) – збір інформації для діагностики рівня сформованості професійної етики педагога професійного навчання. Метою цього етапу є теоретичне обґрунтування та визначення компонентів професійної етики, критеріїв їх сформованості та розроблення відповідних показників, визначення рівнів сформованості професійної етики, а також розроблення інтегрального критерію.

Другий етап (основний) – опанування системою професійно важливих етичних знань, розвиток мотивації до моральної діяльності. Тут відбувається попереднє ознайомлення з етикою, її предметом, короткою історією та категоріальним апаратом. Окремо слід зазначити потребу ознайомлення з поняттям культури – як загальної, так і професійної, оскільки професійна етика є складовою професійної культури спеціаліста. Мета цього етапу – виробити в педагога професійного навчання чітке уявлення про професійну етику, систему її норм і правил, а також ознайомити з основами професійних умінь із дотримання вимог щодо професійної етики. Тут розробляються також спецкурс, кодекс професійної етики, матеріали щодо етикету та інші дидактичні матеріали.

Третій етап (завершальний) спрямований на забезпечення самостійного поповнення потрібних етичних знань. Мета цього етапу – закріплення основних знань і вмінь із професійної етики у процесі професійної діяльності. Він реалізується у процесі самостійної виробничої діяльності студентів після

33 арановська Л. В. Формування культури мови студентів аграрного вузу (на матеріалах навчання з дисципліни «Ділова укр. мова»): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 1995. 236 с.

закінчення навчання в коледжі. Його завдання – корегування індивідуальної програми, формування професійної етики спеціаліста відповідно до реальних умов. Тут домінує самостійна робота з удосконалення власного рівня професійної етики, самовдосконалення професійної етики на основі отриманих відомостей на попередніх етапах.

Основними шляхами формування професійної етики педагога професійного навчання є: післядипломна освіта педагога професійного навчання (курсове підвищення кваліфікації); науково-методична робота у професійних (професійно-технічних) закладах освіти; самоосвіта.

Післядипломна освіта як курсове підвищення кваліфікації в умовах змін для конкретного суб'єкта виконує комплекс функцій, що забезпечують цілісність нового виду діяльності – розуміння і сприйняття нових умов життя; інформаційну – уміння знайти, вибрати, використати, створити потрібну інформацію, підвищити власну грамотність; розвивальну, що дозволяє оволодіти новими способами діяльності. Система курсового навчання педагога професійного навчання повинна враховувати не лише суто фахові, галузеві чи педагогічні аспекти, а й розвиток особистості, зокрема формування моральної культури, професійної етики тощо. Адже етична складова є компонентом професійної компетентності педагога.

Найсуттєвішим є те, що весь навчальний процес підготовки педагогів професійного навчання повинен бути сконструйований так, щоб у системі післядипломної освіти відбувалося удосконалення та поглиблення професійних знань, а не переучування спеціалістів (що, на жаль, практикується з низки об'єктивних та суб'єктивних причин). Післядипломна освіта повинна розвивати професійні знання, корегувати їх згідно з вимогами часу³⁴. Для такого її функціонування потрібно забезпечити в загальноосвітніх та професійних закладах освіти формування відповідної системи знань, навичок та умінь. Підвищення професійних вимог до компетентності сучасного педагога та відповідно навчальних планів закладів вищої та післядипломної освіти забезпечується оновленням теоретичних дидактичних положень та апробацією численних іноваційних технологій у сучасній педагогіці. Разом з тим надзвичайно важливим моментом є дослідження ефективності не окремих прогресивних дидактичних підходів, а аналіз їх у взаємодії. Зокрема, раціональне поєднання диференційованого та інтегративного підходів у професійному вдосконаленні педагогічних кадрів дає можливість значно підвищити їхній фаховий рівень.

Система підвищення кваліфікації є обов'язковою для всіх педагогічних працівників і характеризується «упорядкованістю та цілісністю, певним науково-методичним потенціалом, що в нинішніх умовах є значною перевагою перед науково-методичною роботою у закладі професійної освіти та самоосвітою. Тому в системі підвищення кваліфікації, у якій підвищення кваліфікації підтверджено документально, викладач спеціальних дисциплін та педагог професійного навчання мають одержувати базову основу педагогічної підготовки, яка б дала можливість їм удосконалювати цю підготовку в міжкурсовий період»³⁵.

Розглядаючи особливості саморозвитку педагога в площині інноваційної діяльності, слід зазначити, що в його основі знаходиться «процес створення, розповсюдження, впровадження та використання нововведень - нових засобів, методів, технологій, форм навчання з метою задоволення педагогічної потреби. Саморозвиток викладача в процесі інноваційної діяльності розуміється нами як діяльність по перетворенню результатів наукової діяльності в інновації, яка спрямована на їх ефективне упровадження (організаційна діяльність) у навчальний процес університету та використання в навчально-виховній діяльності викладача за, задалегідь, продуманою доцільністю (методична діяльність)»³⁶.

Оскільки зміст педагогічної підготовки закладається в навчальному плані, у дослідженні нами було проаналізовано відповідність професійно-етичної підготовки педагогів професійного навчання сучасним вимогам та викликам.

34 Дегтярьова Г., Якимович Т. Особистісний та діяльнісний підходи у післядипломній освіті інженерно-педагогічних працівників. Вісник Львів. ун-ту: Серія педагогічна. 2005. Вип. 19. С. 369–378.

35 Торба Ю. І. Педагогічна підготовка викладачів спеціальних дисциплін та педагогів професійного навчання ПТНЗ у системі післядипломної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2004. 20 с.

36 Титаренко Н.Ю. Інноваційна система саморозвитку викладача університету. Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис: Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». 2014. № 3 (54). С.435441, с.439

Необхідним є оновлення навчальних планів підготовки та підвищення кваліфікації в контексті формування загальної та професійної культури педагогів професійного навчання, зокрема професійної етики. Це зумовлено такими причинами: навчальні плани курсів підвищення кваліфікації педагога професійного навчання практично не містять навчального матеріалу та засобів формування професійної етики; у змісті післядипломної освіти педагога професійного навчання практично не передбачено культурологічної та морально-етичної перепідготовки; у роботі курсового підвищення кваліфікації немає заходів, спеціальних курсів та навчально-методичних матеріалів щодо формування професійної етики педагога професійного навчання.

Аналогічна ситуація спостерігається в системі методичної роботи закладів професійної (професійно-технічної) освіти. У роботі методичних комісій не передбачено спеціальної цілеспрямованої культурологічної та етичної підготовки, що призводить до ускладнення практичної роботи педагога професійного навчання. Це ж стосується роботи практикумів-семінарів, методичних комісій професійних (професійно-технічних) закладах освіти, де не передбачено заходів, які сприяють формуванню в педагога професійного навчання етичних знань, моральних переконань, професійно-етичних якостей тощо. Тому нами запропоновано зміни у структурі методичної роботи, які спрямовані та розвиток професійно-етичних якостей педагога професійного навчання. При цьому враховувалися реальні умови освітнього середовища, зокрема завдання, які стоять перед професійно-технічною освітою, умови і можливості конкретного навчального закладу, специфіка та можливості методичної роботи, існуючі традиції тощо.

Ураховуючи специфіку освіти дорослих, значну увагу було приділено самоосвіті, саморозвитку та самоудосконаленню педагога професійного навчання. Вивчення стану організації самоосвіти на основі опитування засвідчило, що в закладах професійної (професійно-технічної) освіти не проводиться систематична робота з надання допомоги викладачам та педагогам професійного навчання щодо вдосконалення професійно-етичної освіти. Це дало підстави виокремити найважливіші вимоги до організації самоосвіти і керівництва цією роботою, зокрема: зв'язок самоосвіти з практичною діяльністю педагога; систематичність і послідовність самоосвіти, неперервний характер роботи, постійне вдосконалення змісту і форм самоосвіти; зміст, форми і методи самоосвіти мають добиратися з урахуванням індивідуальності педагога, його можливостей, умов роботи, спрямованості професійних інтересів; завершеність самоосвітньої роботи на кожному її етапі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування професійної етики педагога професійного навчання у професійних (професійно-технічних) закладах освіти можна віднести до невирішених проблем. У той час як формуванню професійної етики, зокрема педагога, приділялась значна увага, для категорії таких педагогічних працівників, як педагоги професійного навчання, ці питання залишилися практично недослідженими. Особливості професійної етики педагога професійного навчання визначаються рівнем його загальної та психолого-педагогічної підготовки в навчальному закладі, специфікою освітнього середовища та рівнем післядипломної освіти, а також особистісними морально-етичними якостями. В основу дослідження покладено взаємопов'язані складові професійної етики педагога професійного навчання: моральна свідомість, моральна діяльність і моральні відносини. Виділено провідні етичні знання для педагогів професійного навчання (педагогічний обов'язок, моральна відповідальність, педагогічна справедливість, честь і гідність педагога, педагогічний такт, вимогливість, толерантність тощо), які визначають професійно-етичні якості педагога професійного навчання. Напрями подальших досліджень вбачаємо у розробці методики багаторівневого формування професійної етики педагога професійного навчання.

Список літератури

1. Балл Г. О. Гуманізація загальної та професійної освіти: сучасна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири. Неперервна професійна освіта: проблеми пошуку, перспективи: монографія / За ред. І. А. Зязюна. К.: ВППОЛ, 2000. С. 134–157.
2. Барановська Л. В. Формування культури мови студентів аграрного вузу (на матеріалах навчання з

- дисципліни «Ділова укр. мова»): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 1995. 236 с.
3. Борисова С. В. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами українського музичного мистецтва: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2002. 292 с.
 4. Васянович Г. П. Педагогічна етика: Навч. метод. посібник. Львів: Норма, 2005. 344 с.
 5. Вишневецький О. І. На тернистому шляху до себе. Рідна школа. 1995. № 5. С. 12.
 6. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 196 с.
 7. Гасюк Л. М. Формування професійної етики молодших спеціалістів сфери побутового обслуговування у системі навчально-виховної роботи коледжу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2004. 23 с.
 8. Гинецинский В. И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. 144 с.
 9. Головань М. С. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. Збірник статей. Ялта: РВВ КГУ, 2014. Вип. 44. Ч. 3. С.79-88.
 10. Горчакова О. Морально-етичний аспект професіоналізму педагога вищої школи. Дидактика професійної школи: Зб. наук. пр.: Випуск III. / Ред. кол.: С. У. Гончаренко (гол.), В. О. Радкевич, І. Є. Каньковський (заст. гол.) та інші. Хмельницький: ХНУ, 2005. С. 42–45.
 11. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. К.: Парапан, 2005. 228 с.
 12. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: Монографія. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2004. 243с.
 13. Дегтярьова Г., Якимович Т. Особистісний та діяльнісний підходи у післядипломній освіті інженерно-педагогічних працівників. Вісник Львів. ун-ту: Серія педагогічна. 2005. Вип. 19. С. 369–378.
 14. Етика: навч. посібник / В. Лозовой, М. Панов, О. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. Лозового. К.: Хрінком Інтер, 2002. 224 с.
 15. Козловська І.М. Формування професійних та духовних цінностей фахівців в контексті національного виховання особистості. Нові технології навчання. № 66. Частина 1: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. К.-В., 2010. С. 107–113.
 16. Лузік Е.В. Професійна компетентність викладача вищого технічного навчального закладу як домінуюча умова ефективності підготовки майбутніх фахівців до управлінської діяльності. URL : <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/14358>.
 17. Макаренко А. С. Дисциплина, режим, наказание и вознаграждение Сочинения: В 5 т. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1951. Т. 5. 119 с.
 18. Марчук І. П. Формування професійно-моральних якостей майбутніх працівників правоохоронних органів у вищих навчальних закладах МВС України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 Кіровоград, 2005. 23 с.
 19. Матійків І. М. Емоційна компетентність педагога як чинник позитивної взаємодії в професійному середовищі. Молодь в умовах нової соціальної перспективи» : збірка наукових праць. Випуск 16. Київ, 18 травня 2017 року. К., 2017. С. 468-472
 20. Мірошник З.М., Талаш І.О. побудова професіограми викладача вищої педагогічної школи: рольовий підхід. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені ЕС.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2014. Випуск 23 С.413-424.

21. Ситаров В. А., Маралов В. Г. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / Под ред. В. А. Слостенина. М., 2000. 216 с.
22. Сорочинська В. Є. Соціалізація і формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. пр. Випуск 11 Київ–Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2006. С. 381–393.
23. Теоретичні та методичні засади управління підготовкою фахівців з педагогіки вищої школи на основі компетентнісного підходу в межах європейської кредитно-трансферної системи організації навчального процесу : монографія / З. В. Рябова, І. І. Драч, Н. О. Приходькіна та ін.. К. : ТОВ «Альфа-Реклама», 2014. 338 с.
24. Тимченко Н. С. Формування професійно-етичних якостей майбутніх службовців-митників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 К., 2003. 20 с.
25. Титаренко І. О. Формування етичних відносин між вчителями в системі методичної роботи школи. Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: Зб. наук. пр. / За ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. К.: НТУ «ХП», 2003. С. 556–562.
26. Титаренко Н.Ю. Інноваційна система саморозвитку викладача університету. Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис: Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». 2014. № 3 (54). С.435-441.
27. Торба Ю. І. Педагогічна підготовка викладачів спеціальних дисциплін та педагогів професійного навчання ПТНЗ у системі післядипломної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2004. 20 с.
28. Федірчик Т.Д. Теоретико-методичні засади розвитку педагогічного професіоналізму молодого викладача вищої школи в процесі науково-педагогічної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Чернівці, 2016. 452с.
29. Хоружа Л. Л. Розвиток етичної компетентності майбутнього вчителя як багатофакторний процес. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2003. № 5. С. 42–52., с. 42
30. Чепіль М. М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX ст.–1939 р.): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. Х., 2001. 44 с.
31. Чернокозова В. Н., Чернокозов И. И. Этика учителя. Педагогическая этика. К.: Радянська школа, 1973. 234 с.
32. Шарко В.Д. Методологічна підготовка викладача вчз як умова підвищення результативності його професійної діяльності. Науковий вісник ХДМІ. 2009 №1(1), С. 66- 73
33. Щербак О. І. Нові технології у професійній підготовці майбутніх фахівців. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: Зб. наук. пр. до 10 річчя АПН України. Харків: «ОВС», 2002. Ч. 2. С. 171–182.